

ВРЕМЕНСКИ АДВЕРБИЈАЛИ У ДРАМАМА МАРИНА ДРЖИЋА¹

САЖЕТАК

Циљ овога рада јесте анализа падежних конструкција с временским значењем у адвербијалној функцији у језику драма Марина Држића. Излагање ће бити представљено кроз два поглавља: *Темпорална квантификација* и *Темпорална локализација*. У оба поглавља извршена је подела на субкатегије, те су, с једне стране, описане: ингресивност, терминативност, лонгитудиналност, брзина и фреквентивност, а са друге стране: симултаност, антериорност и постериорност. Унутар истог семантичког типа примери су разврстани према формално-синтаксичком параметру, тако што се анализира статус одговарајућег предлошко-падежног модела у контексту дате семантичке категорије. У центру пажње налази се семантичка анализа предлошко-падежних конструкција с временским значењем, а функционисање временског падежног система посматрано је из перспективе теорије семантичких локализација.

Поред предлошко-падежних конструкција, у раду је извршен осврт и на темпоралне прилоге који су постали од ових конструкција. Наиме, прилози су овде у функцији расветљавања особина одређених падежа, односно њиховог потенцијала у исказивању темпоралности. Оваква улога која је додељена прилозима у раду релевантнима чини праве прилоге, док ће анализа заменичких прилога изостати.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Марин Држић, драме, темпоралност, адвербијали, предлошко-падежне конструкције, локалистичка теорија.

1. Увод

1.1. Језик у драмама Марина Држића

Као језички корпус за ово истраживање одабрана су *Djela* Марина Држића.² Узета су само прозна дела, која обухватају осам драма: *Новела од Сиџанца*, *Дундо Мароје*, *Духо Керџеџа*, *Скуј*, *Грижула*, *Тријче де Ушолче*, *Аркулин* и *Пјерин*. Језик Држићевих драма представља важан сегмент како за тему овог истраживања, тако и за целокупно Држићево стваралаштво, често доприносећи аутентичности ликова. Франо Чале истиче

¹ Рад представља прерађену верзију мастерског рада, одбрањеног 2013. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

² Марин Држић (1508–1567) рођен је у угледној грађанској породици у Дубровнику. Вративши се са студија права из Сијене, у Дубровнику покреће позоришни живот, оснивајући добро увежбане аматерске скупине. Писао је драме, пасторале, љубавне и пригодне песме, комедију у прози. Радњу својих комедија смешта у Рим, Котор, Дубровник, на Лопуд итд. уграђујући менталитет тамошњег живља у своје јунаке.

„домаћи колорит у говору Држићевих јунака”, а приликом описивања језика у *Дундо Мароју* наглашава како се „жив и спонтан чује дубровачки градски говор, икавско-чакавски обојен као у Лауре, посебан у Гулисава и у других недубровачких ликова, искривљени хрватски у оштијера и Камила, горштакчи влашки у Грубише, талијански у Садија...” (Čale 1987: 104). Искрпно анализирајући језик Марина Држића, Милан Решетар закључује да „ni jedno dubrovačko djelo XVI. vijeka ne prikazuje tako vjerno pravi tadašnji dubrovački govor koliko prozne šaljive komedije Marina Držića” (Rešetar 1933: 100).³

Дела Марина Држића писана су источнохерцеговачким дијалектом, изговор је ијекавски, са појединим икавизмима, а наречје штокавско. У време у ком Држић ствара (период XVI века) у Дубровнику се користи језик који Дубровчани називају *lingua serviana*.

1.1.1. Lingua serviana

Далматски језик настаје повлачењем романског становништва у утврђене приморске градове пред катаклизмом словенске инвазије. Говорио се на целом Јадранском приморју све до XI/XII века. Далмати су саградили Дубровник, те се у Дубровнику овај језик користи до XV века. Иако врло хомоген, далматски језик се може поделити на два дијалекта: северозападни тј. вељотски говор и југоисточни дијалекат чији је представник рагузејски говор, односно говор Дубровника, а крајем XV века је србизан. Дубровчани свој словенски језик од Срба из дубровачког залеђа називају *lingua seruiana*.⁴

Начин настанка дубровачког говора објасниће поједине појаве уочене у корпусу које нису својствене стандардном језику (као што је, на пример, неразликовање падежа места и циља, како у спацијалном пољу, тако и у темпоралном семантичком пољу, у говору појединих ликова, а везује се за карактеристике романске језичке базе).

1.2. Темпоралност

„Време као једна од основних димензија човековог испољавања поима се, у западној цивилизацији, као објективни, једнодимензионални, хомогени ентитет линеарне природе са особиним неограниченог, непрекидног трајања (без представе о почетку или

³ У наведеном раду М. Решетар говори о шароликости Држићевог језика (књижевни и пучки језик, говор Дубровчана, Влаха, Которана, италијански језик итд.), и наводи граматичке особине Држићевог језика (фонетске, морфолошке и синтаксичке).

⁴ Настанак оваквог дубровачког говора последица је прилика које су владале у тадашњем Дубровнику. Наиме, број Дубровчана био је мали; радило се о затвореној групи у којој је велика већина била у међусобном сродству. Такво стање резултирало је масовним одласком дубровачких жена у манастире, с једне стране, а с друге стране, довођењем херцеговачких жена којима су се женили дубровачки мушкарци. Управо су оне, подизањем деце и преносећи на њих свој херцеговачки говор, србизирале дубровачки говор који су затекле.

могућем предвидљивом крају)” (Antonić 2001: 42). С друге стране, време је подложно сегментирању на временске тренутке и периоде. Категорија времена,⁵ са категоријом простора, сматра се основном семантичком категоријом у језику (Antonić 2001: 42). Однос ове две категорије сагледава се на различите начине: даје се примарност простору, или се пак оне посматрају као јединство (што је схватање које често подржавају филозофи и физичари).

1.2.1. Локалистички приступ

Темпоралност се, према когнитивним приступима језику, мање-више посматра као транспозиција перцептивно докучивих спацијалних семантичких параметара. Основа локалистичког приступа лежи у уверењу да конкретно (у овом случају п р о с т о р) по својој природи претходи апстрактном (у овом случају в р е м е н у). Овакве приступе језику у оквиру српских језичких факата први пут помиње Ђура Даничић у *Србској синтакси*, а потом овакво сагледавање темпоралности постаје значајан сегмент истраживачког рада Милке Ивић и Предрага Пипера.⁶ Функционисање временског падежног система XVI века на подручју Дубровника у овом раду биће посматрано из перспективе теорије семантичких локализација.

2. Временски адвербијали

Временска значења у простој реченици исказују се различитим језичким средствима и њиховим комбиновањем.⁷ У овом раду сагледавају се временски предлошки адвербијали (односно предлошко-падежне конструкције у адвербијалној функцији), а даје се осврт и на временске прилошке адвербијале. Прилози за време су врло широка и хетерогена категорија у семантичком смислу (Antonić 2001: 48). Анализом су захваћени

⁵ Категорија времена у језику везује се искључиво за предикацију, док се предмети, ствари, личности, примарно смештају у простор. Ова констатација првенствено се односи на концептуализацију времена говорника индоевропских језика (Antonić 2001: 44).

⁶ М. Ивић уочава блискост просторне и временске семантичке категорије кроз систем српских предлога, а П. Пипер у својој студији *Језик и њпростор* нуди теоријске оквири локалистички усмереним истраживањима у српском језику. Он говори о метафоризацији просторних релација (наводи примере *одскочиши од њода* према *чекаши од субоше*), истичући потом постојање општијег принципа са когнитивном основом који означава терминолошким изразом „принцип наткатегоријалне локализације”.

⁷ Централно место припада временском облику глагола у предикату. У структури и м е н с к о г и з р а з а време се исказује: лексичким значењем именице, предлошким конструкцијама, темпоралним придевима и прилозима. У а д в е р б и ј а л н о м д е л у темпоралност се исказује именским изразима и прилошким адвербијалима (заменичким и незаменичким). Везници и речце такође се често користе за исказивање временских значења.

само тзв. „прави” (пунозначни/аутосемантички) временски прилози, који су способни да самостално детерминишу реченичну предикацију (нпр. *данас, сујџра*). „Друкчија је ситуација код заменичких прилога као што су нпр. *сада, ѿада, онда*,⁸ којима се не именује временски одсек већ се на њега само упућује” (Antonić 2001: 48). Неки од анализираних прилога на самој су граници између прилога и падежних конструкција, док су се други у потпуности профилисали као прилози. Сви приказани прилози постали су од именица које означавају праве временске појмове, и на тај начин често су значењски прозирни (нпр. *јујџро*), говорећи нам о карактеристикама конструкције од које су добијени. Са друге стране стоје они који су такође сачињени од правих временских појмова, али је без дијахронијског осврта, који се опет везује за некадашње главне особине временског падежа, тешко утврдити корене њихових данашњих значења у српском језику (нпр. *јујџрос*). Дакле, прилошки адвербијали који су описани након падежне конструкције у оквиру појединих семантичких категорија дати су како би сведочили о одређеним одликама појединих падежа, наравно, што се тиче њихових темпоралних аспеката (нпр. у прилогу *јујџрос* расветљава се некадашња учесталост беспредлошког темпоралног акузатива који данас бива замењен беспредлошким генитивом). Стога ће у раду изостати заменички адвербијали, који у овом истраживању нису релевантни јер нису у директној и у великој мери транспарентној вези са карактеристикама падежа временског значења, на којима је стављен фокус овога рада.

Временски падежни систем посматра се из перспективе теорије семантичких локализација. Анализиране су предлошко-падежне конструкције с примарним протоколационим значењем. То подразумева да се темпоралност спецификује директивно и позиционо, чиме се релација између детерминисане ситуације исказане управном предикацијом и временског детерминатора интерпретира као однос између о б ј е к т а локализације и локализатора, односно оријентира.

Темпоралност може да се конкретизује као *ѿемѿорална локализација* и *ѿемѿорална квантификација*. Код темпоралне локализације темпорални локализатор може бити смештен унутар оријентира (темпорална инклузија) и изван њега (темпорална ексклузија). Темпорална инклузија испољена је као *симулѿаносѿ*, а темпорална ексклузија као *антиериорносѿ* или *ѿостериорносѿ*. Темпорална квантификација испољава се као одмеравање учесталости појављивања реченичне предикације (*фреквенѿивносѿ*), као *брзина* и као одмеравање дужине трајања (*лонѿиѿудиналносѿ, инѿресивносѿ* и *ѿерминаѿивносѿ*).

⁸ *Сада* показује релацију према моменту говора, а *ѿада* и *онда* су у том смислу необележене (Antonić 2001: 48).

2.1. Темпорална квантификација (одмеравање у времену)

Први пут посебно о темпоралној квантификацији говори П. Пипер, иако се већ код М. Ивић прави диференцијација заснована на различитој перцепцији времена по дужини трајања (Арсенијевић 2003: 203).

Темпорална квантификација концептуализује се као динамичка (кинетичка, усмерена/директивна) семантичка категорија, што се синтаксички испољава кроз употребу директивно маркираних падежних модела у исказивању овог феномена. Категорију темпоралне квантификације одликује јасно изражена процесуалност [+ процес]. Може се повући паралела између ових и протокационих директивних категорија (аблативних, адлативних и перлативних), упркос модификацијама које се такође дају уочити. Позициони параметри у овој категорији остају ирелевантни.

2.1.1. Темпорална квантификација у ужем смислу (одмеравање дужине трајања у времену)

2.1.1.1. Ингресивност (темпорална аблативност) ●→

а) Ингресивност је базирана на идентификацији леве граничне тачке одсека на временској оси, а концепцијски је симетрична с терминативношћу. Она одговара протокационој аблативности, те се може назвати и *временском аблативношћу* (Антонић 2005: 158). Ингресивност у начелу представља временску процесуалност која је идентификована почетном временском тачком. Формализована је генитивом блокираним предлогом *od*.

б) У два уочена случаја, ингресивност се јавља заједно са терминативношћу. Ингресивна, односно терминативна тачка, идентификована је **директно**, што значи да се у својству лексичког експонента јавља именица с примарно временским значењем *dzora*, а затим именица *istoč* ('исток') која такође, применом метонимије (посредовањем места где сунце излази), обележава део дана – јутро; дакле ради се о ознакама појмова периода.⁹ Захваљујући одсуству актуализатора, присутна је интерференција ингресивног и фреквентивног значења.

od + gen: i gdje sunce s istoči vodi tihi dan samo *od dzore* do istoči i *od istoči* do dzore (304).

⁹ М. Ивић даје предлог поделе именица с примарно временским значењем: 1) ознаке јединице временске мере (минут, дан, година), 2) ознаке константно идентификованих именица временске мере (понедељак, јануар), 3) ознаке појмова периода (вече, пролеће), 4) ознаке појмова празника (Божић, Први мај) (Ивић 1955–1956: 167–170).

Уз ову обострано лимитирану предлошко-падежну конструкцију јавља се глагол имперфективног вида *vodit* који подразумева одмеравање трајања радње, чиме се уочава семантичко обележје [+ процес].

2.1.1.2. Терминативност (темпорална адлативност) →●

а) Терминативност је заснована на идентификовању десне граничне тачке одсека на временској оси и у оквиру предлошко-падежног синтаксичког система формализује се генитивом блокираним предлогом *do*.¹⁰ Трансфером из сфере спацијалности, адлативност се испољава као терминативност. Терминативност у начелу представља временску процесуалност која је идентификована крајњом временском тачком.

б) Терминативна тачка или период може бити идентификована **директно** (с лексичким експонентима *dan, istoč* 'јутро', *podne, dzora, noč*) или **индиректно**, везивањем терминативног момента за неку ситуацију исказану девербативном именицом (лексички експоненти су *smrt, sud, objed*). Када се јави именица која нема примарно временско значење, односно када је идентификација индиректна, именица врши функцију површинског експонента дубинске субординиране темпоралне клаузе (*ljubi' ću do smrti* → љубићу док не умрем).

Актуализација именованог момента или периода извршена је придевом *današnji* (са инкорпорираним медијалном деиксом *sb*) који је колокацијски везан за временску јединицу *dan*, а у осталим случајевима актуализација је или имплицирана (нпр. *do smrti*)¹¹ или је дошло до интерференције терминативности и фреквентивности (нпр. *do objeda*, 445). Пошто терминативност и ингресивност представљају типове темпоралне квантификације базиране на идентификацији конкретне десне, односно леве лимитативне тачке, управо је неактуализованост темпоралног оријентира услов фреквентивног тумачења.

do + gen: i mene *do dzore* slastima pojiše (271), i gdje sunce s istoči vodi tihi dan samo od dzore *do istoči* i od istoči *do dzore* (304), a ljudi su nahvao ljudi nahvao i bit će *do suda* (306), i njega

¹⁰ Терминативно *do + gen* и ингресивно *od + gen* регистровано је још у канонским споменицима и познато је свим словенским језицима, како наводи С. Павловић (2008: 133–134). Ове предлошко-падежне конструкције, пренете из спацијалног семантичког поља, по својој природи су једнодимензионалне (контактно неутралне) и представљају важне доказе за постојање једнодимензионалне падежне просторне парадигме, упркос развоју дводимензионалности још у систему старих словенских писмености (Павловић 2011: 50). Предлогом *otъ* првобитно вероватно је интензивирана, а потом и диференцирана аблативност, док је предлог *do* функционисао као минимални индикатор адлативности (Павловић 2011: 50–51).

¹¹ У овом случају имплициран је посесивни детерминатор *свој* који служи као експонент агенса дубинске предикације.

samoga ljubim i ljubi' ću *do smrti* (351), dat ti ću sinjoru Lauru, da je *do smrti* tvoja s velicijem imanjem (367), Od sadanjijeh nevjesta nije neg spat *do podne*¹² (445), A kad se obuku, jedva *do objeda* mrdajući (445), ovi mač i ova desnica vazda da je na tvoju zapovijed, koja mi nije sramote učinila *do današnjega dnevi* (549, 1), *Do današnjega dnevi* ne znah što je strah, a ova vražija negromancija učini ftie da veće nijesam čovjek, da sam od junaka deventao zec i gallina bagnada (549, 2), da se nećeš odijeljat od mene *do noći* (570), *Do noći* da sam s tobom (570).

Терминативно *do + gen* одликује обележје [+ процес] што се уочава употребом глагола несвршеног вида: *pojiti, voditi, ljubiti, spat, mrdati, znati*. Изузетак је условљен семантичком природом, у испитиваној грађи употребом негираног глагола перфективног вида којим се имплицира негиран глагол имперфективног вида (*učiniti sramote*, пр. 549, 1).

2.1.1.3. Лонгитудиналност ●●●●●●

а) Лонгитудиналност представља тип темпоралне квантификације којим се радња детерминисане предикације одмерава у смислу 'колико дуго'. Лонгитудиналност је у релацији са протолокационом перлативношћу и представља временску процесуалност у току [+ процес]. Падежне конструкције које се везују за ово семантичко поље јесу *quant + acc(gen), do + quant + acc(gen)* и *za + quant + acc(gen), u + quant + acc(gen)*,¹³ а описане поприложене форме које настају од ових конструкција су: *vijek/vik, dan i noć i vazda*.

б) У регистрованим случајевима конструкције *quant + acc(gen)* јављају се два квантификатора прилошког типа (*mного, ovoliko*), три примера квантификатора заменичког порекла (у формама са извршеном метатезом и без ње: *sav* и *vas*), док су сви остали квантификатори нумеричког типа, и то кардинални бројеви. Уз њих стоји лексема која означава назив јединице временске мере (*lito* 'година', *godina/godište, dan, noć, ura, vik/vijek*) и појмови-периоди (*dan* 'обданица', *noć*). Управо група именица за означавање јединица временске мере пружа највеће могућности линеарног замишљања времена, пошто се у оквиру граница трајања издвајају посебни простори времена (Ивић 1955–1956: 172).¹⁴ Именица *noć* може бити прикључена и групи именица са значењем јединице временске мере, пошто се она, везана психолошки на основу контраста с именицом *dan*, понаша и као именица овог типа (Ивић 1955–1956: 174).

¹² Именска лексема *їодне* је непроменљива, за разлику од именице *їоноћ*. Већ по постанку, *їодне* у себи садржи стари генитив именице *дан*.

¹³ Појава генитива у овим конструкцијама условљена је конгруенцијским правилима а не синтаксичко-семантичким потенцијалом овог падежа у сфери темпоралне квантификативности (Павловић 2006: 171).

¹⁴ Година се дели на месеце, дане, који се даље дели на сате, минуте; потом на годишња доба, која имају почетак, средину и крај; и у томе лежи свест о димензији времена (Ивић 1955–1956: 172).

quant + acc¹⁵(/gen): Da bi se pomladio i da bi *mного lit* drag i mlad Mioni bio (279), držao bi me s sobom *tri dni i tri noći* u postu i penetenciji (336), *Svu noć* se skitate, dezvijana mladosti (451).

Лонгитудиналност је формализована и акузативом без исказаног квантификатора, али је у том случају имплициран квантификатор *цео, чии̑ав*, односно квантификатор заменичког порекла *сав*. Ради се о лексеми *vik/vijek*, као и колокацији *noć i dan*.

У случајевима са лексемом *vijek/vik* темпорална квантификација интерферира с инклузивном темпоралном локализацијом (с и м у л т а н о ш ћ у). Контекст ће пресудити да ли наведена форма одговара на питање ‘када’ или ‘колико дуго’. У случајевима где се осим поменутог квантификатора може ишчитати и детерминатор *свој* као елемент присутан у дубинској структури, односно када се *век* односи на животни период појединца, већа је могућност симултане интерпретације (*nijesam vik strašiv bio* → *нисам и̑ о к о м цело̑ сво̑ века с̑ирацив био*), пошто је у том случају процесуалност присутна у самој конструкцији, односно радило би се о инклузији с израженом линеарношћу. Међутим, када се уз лексему може сместити само квантификатор *цео, чии̑ав*, акценат је на дужини трајања (*jere vik su u ‘ednom kipu* → *јер су цео век/у в е к у једном кии̑у*). Употреба слободног акузатива, која би подразумевала одсуство и обавезног детерминатора и предлога, дакле акузатива типа А, није могућа у стандардном језику.¹⁶

Друга конструкција, такође употребљена у слободној форми, *dan i noć*, која се и данас јавља као фразема честе употребе, код Држића се налази у неколико наврата, са значењем које се и данас за њу везује – ‘непрестано, непрекидно’, а долази до интерференције са значењем ф р е к в е н т и в н о с т и . Овај петрифицирани спој, будући да функционише као универзални квантификатор, не може бити тумачен као члан субпоља интралокализације (Павловић 2006: 139).

ø + acc

■¹⁷**vijek/vik:** Ja dosad nijesam *vik* besedit čuo takoj (270), Ohaj, strah me nije, nijesam *vik* strašiv bio (273), E, čohе i mi, u naše mlade dni, užahomo, i kostahu, ma durahu *vijek* (360), Ja ću liepu sved ljubiti, neću grubu *viek* pozriti (477), *jere vik* su u ‘ednom kipu liepa s grubom – gruba s liepom (477).

¹⁵ У просторном семантичком пољу беспредлошки акузатив везан је за директивне глаголе којима префикси *мимо-* и *и̑ре-* (*и̑рећи, мимои̑ћи*) обезбеђују транзитивност, а просторни оријентир добија статус објекта (Павловић 2008: 136).

¹⁶ М. Ивић слободну употребу падежа назива употребом А типа, а у оквиру блокираних падежних облика издваја Б групу – када је обавезан предлог, и Ц групу – када је обавезна одредба (Ивић 1959: 2).

¹⁷ На овај начин у раду биће истакнуте поприложене форме, како би се овакви примери раздвојили од падежних конструкција.

■ **dan i noć**: koja ga ne čini spat ni mirovat *noć* ni *dan* (447), U ovoj planini stoje satiri i stoji jedan smiješan remeta, koji nas vile vele čini smijetat: uprije, *dan i noć* pomoć pita (474), Zove te ki te je zvao i ki te, vilo, žudi i želi *noć i dan* (476), vodi me svezana, vodi me *noć i dan* (486).

У два примера јавља се лексема *dan* са заменичким квантификатором *vas*. Спајањем, доћи ће до формирања прилога који се често појављује у овом тексту (*vazda*), а који се у стандардном језику сматра архаичним. Он је вероватно потпомогао чувању старог облика ове заменице и поред већ новоразвијеног облика са извршеном метатезом, *sav*. Прилог *vazda* добија значење ‘увек’, које је у блиској логичкој вези са његовим првобитним, предлошко-падежним значењем. У појединим случајевима овај прилог се јавља уз предлог *za*, који се и иначе комбинује са прилозима као што су *суџра*, *џре-косуџра* и сл. (Антонић 2006: 57). У том случају, ради се о редукованој синтаксичко-семантичкој структури (*I ovi vam sentenciju davam sada za vazda* → *И ову вам сенџенџију давам сада да је имаџе вазда*).

Предикација детерминисана лонгитудиналним *quant + acc/gen* представљена је у свим случајевима, сем у већ поменутих изузецима, глаголима имперфективног вида: *držat, skitat, užat, kostat, durat, spat, mirovat, pitat, žudit, želit, vodit*. Тиме се успоставља паралелизам између трајања глаголске радње и квантификативно издвојеног временског тока, и обезбеђује обележје [+ процес]. Обухваћеност временског интервала детерминисаном радњом нашла је узора у обухваћености објекта транзитивном радњом, и стога је примарни падеж објекта, акузатив, управо тај који се везује за ово семантичко поље.¹⁸ Из тога произилази да су временски период и детерминисана радња у контактном односу [+ контакт]. У два примера јављају се негирани перфективни глаголи (*n i j e s a m v i k b e s e d i t č u o t a k o j, n e ć u g r u b u v i e k p o z r i t i*). Овако исказана лонгитудиналност фокусира резултативност до које није дошло, иако је радња трајала током назначеног интервала, у овом случају, века.

Ovi me će držat *vas dan* uriječeh, ako mu ne rečem! (452), Jes, bogme, tu mu je *vas dan* šečna (536).

■ **vazda**: A bit ću *vazda* vaš (277), šta se su skule od mudraca *vazda* veoma čudile (304), a ljudi nahvao ljudi su nahvao i bit će potištenjaci *vazda* (306) Naplaćite se, plakali *vazda*, er se ni moj trbuh ne smijeje (310), Na Lakomos, *vazda alla miseria* (313), *Gramarzi, vazda* sam s vami. (313), Neće *vazda* jednako brijeme bit (314), I ovu vam sentenciju davam sada za *vazda* (317), Što se

¹⁸ У предисторијском периоду акузатив је истиснут из сфере темпоралне инклузије предлошким акузативом, у историјском периоду актуализованим генитивом, док у сфери лонгитудиналности влада и у савременом језику (Павловић 2006: 172).

kavalijer ne učiniš, ter bi je *vazda* nosio? (318), *vazda* je bio propravljen, dispos ponijet (324), molili bi smo Boga da im Bog da živjet *vazda* (327), sve u srebru iјedu, iјedu *vazda* letušte (346), Јao ti *vazda* како јednomu *manigoldo di fruche!* (349), Ti si *vazda* prava gospođa bila, i bit ćeš uvijek (351), ke se *vazda* od buha puđaju? (356), Ah, jeda se izgubi z a v a z d a , ter ga vijeku ne nademo! (361), Ovo je *vazda* njegovo bludilo bilo (362), Ah, svijetla ti *vazda* ruka! (362), ma si ti u to *vazda* galant bio (364), da ovo oružje uza se *vazda* nosim. (376), U moje detinjstvo *vazda* si sa mnom družio (423), Čudna rabota da *vazda* vile od satira bježe. (430), *Vazda* kore, *vazda* karaju, *vazda* psuju, *vazda* nemirne! (430), od pogleda mlada hrabra *vazda* bih sita bila (432), Јao ti *vazda!* Što je to ”јao”? (432), govore *vazda*, kad dunižaju, ”јao” (432), Ne bi Variva bila, da o varenju *vazda* ne misliš! (433), sporo *vazda* davao i ne tebe plakali! (435), ma ako se ја danas ne pomamih, već *vazda* čitav bih. (438), od ovake je vojske kapetan blažen er *vazda* viktorigu ima (446), Inјorancija je *vazda* od štete! (452), A meni *vazda* baba ušne i kad se siri i kad se mijesi (478), a maja veli *vazda*: „S Mionom čuva’ živo” (478), er Plako *vazda* nam zapina uzice (480), Nije ga *vazda* strjela mi igrat (480), Dgje si ponijela, ružna *vazda*? (482), Brižna posla i sjetna *vazda!* (482), da si *vazda* vilinji (486), Plakijer ја svakomu *vazda* mio (488), a s očima *vazda* otvorenim za uzrit svudije (489), Tako se i zgodi *vazda* kagodi smeća (489), *vazda* si mi draga bila (490), a oni nam *vazda* tuge zаdaju (491), *vazda* gubimo š njimi (491), Plakir da је vam s radosti *vazda* izmješan (493), *Misser*, a *vazda* ti sam sluga (539), Ali ti *vazda* kustijon činiš? (541), E, *vazda* s nekijem leuti dođu (542), *Giuraddio*, da ti smo *vazda* skjavi (549), ovi mač i ova desnica *vazda* da је na tvoju zapovijeid (549), tako se *vazda* u tebi dimio komin (554), A merita da mu sam *vazda* oblegan (555).

Уз лонгитудинално *quant + acc(gen)* може стајати и предлог *do*, који у овом случају, како сматра А. Белић, добија прилошки карактер (Павловић 2006: 173). Овај предлог губи генитивну рекцију и функционише као средство релативизације квантификатора, који је у регистрованим примерима експлициран (*malo, kvart*). Временски интервал има слободу варирања лево од терминативне тачке. Оваква конструкција могла би подсетити на ингресивно-терминативну, која, у овим примерима, као ингресивни елеменат има временски заменички прилог сачињен од предлога *od – odsad(a)*. Аблативним прилогом *odsad(a)* само је наглашено поклапање ингресивне тачке са тренутком говорења. Конструкцију *do malo dana* М. Ивић наводи под значењем ‘ускоро’ (1955–1956: 192). Губљење генитивне рекције и адвербијализација предлога *do* уз *quant + acc(gen)* вероватно је одраз романског супстрата,¹⁹ будући да је, како наводи С. Павловић, у старосрпској пословноправној писмености утврђен искључиво у актима насталим на западу српске језичке територије, првенствено у Дубровнику (Павловић 2006: 174).

do + quant + acc(gen): upita’ me o d s a d a *do malo dana* (328), Reкао mi је o d s a d *do kvart ure* da će doć u sinјore (346).

¹⁹ Уп. латинско *ad ducentos homines* ‘око двесто људи’.

Регистрована су и два случаја конструкције *za + quant + acc(/gen)*, која такође имају значење ‘колико дуго’, односно јављају се у свом немодификованом значењу, које није својствено данашњем стандардном језику.²⁰ Ова конструкција комбинабилна је са глаголима имперфективног вида што указује на обележје [+ процес], и на тај начин она практично представља конкурентно средство истој конструкцији без предлога. У овим примерима јавља се лексема која означава јединицу временске мере *dan*, а у својству квантификатора јавља се прилог *mnogo* и показна заменица *oni*²¹ (‘онај’). Квантификатор *mnogo* омогућава овакву интерпретацију исказане темпоралности, те у конструкцији *za oni dan* можемо ишчитати имплицирани квантификатор *један*, односно уочава се градација успостављена између ове две форме. У супротном, показна заменица могла би упутити на значење симултаности; другим речима, лонгитудиналност у овом случају интерферира с инклузивном локализацијом (*Веселје му је у онај дан/ оно̄ дана* уместо *Веселје му њраје један дан*). Имперфективност је присутна у имплицираном глаголу *њрајаџи*.

za + quant + acc(/gen):²² Tko kad što ulovi, veselje mu je *za oni dan*; ma kad se vila ulovi, veselje je *za mnogo dana* (492).

Ова конструкција доживела је своју модификацију те постала комбинабилна са глаголима перфективног вида добивши значење лонгитудиналности типа ‘за колико’, као и инхерентно семантичко обележје резултативности [+ резулт], што је данас примарно значење ове конструкције.

У регистрованом случају имплицирани је квантификатор *један*,²³ а временска квантификација подтипа брзине сачињена је од лексеме којом се означава мерна јединица *минуџи*. Употребљен је глагол перфективног вида *sklopiti*.

za + quant + acc(/gen): Za ino se nije objesio da ovu parentijeru sklopi neg *za minut* moje tezoro (441).

Квантификативним *za + quant + acc(/gen)* може се идентификовати и временски интервал којим се не детерминише експлицирани радња већ радња или стање које су

²⁰ Код Н. Арсенијевић налазимо два примера преузета од Миклошича: *лов ловио за њина-естџ дана; царуј куме за седам љодина*.

²¹ Показне заменице *овај, њај, онај* доследно се јављају у облику *ovi, ti, oni*, а том систему прикључена је и заменица *si*.

²² Ова конструкција у лонгитудиналном значењу тек током историје појединих словенских језика почиње конкурисати конструкцији *quant + acc(/gen)* и то се вероватно дешава непосредно након настанка првих канонских споменика (Павловић 2006: 175).

²³ Број *један* у својству квантификатора по правилу је имплицирани.

основ и повод њене реализације, а често је присутна и семантичка нијанса к а у з а л н о с т и, као што је случај у првом примеру. У другом примеру инкорпорирана је компонента интенционалности (*što će biti za svu ovu nedelju* → *цићо ћемо имаићи за сву ову недељу* → *да бисмо имали за сву ову недељу*).

za + quant + acc(/gen): Dužnik mi je obećao danas *za vas dan* platit njeke dinare (435), da ti da mortadela i salčica, *što će biti za svu ovu nedelju* (317).

Конструкција којом се у испитиваној грађи такође исказује лонгитудиналност типа ‘за колико’ јесте *u + quant + acc(/gen)*. И ова конструкција комбинабилна је са глаголима перфективног вида: *zdet, sklopit, poć, opravit*.

u + quant + acc(/gen): Šes Pometnika *u šes dana* ju su zdeli i sklopili (307), *U tri godišta*, odkle je iz grada pošao, ne pisat ni meni ni nikomu od svojih jednu ciglovitu knjižicu! (320), Pera, ti si smiješna; ti se desperavaš, *er u tri dni* nijesmo sve opravili (321).

2.1.2. Брзина

а) Темпоралном квантификацијом може се исказати и брзина којом се обавља одређена радња. У овом пољу јављају се конструкције *za + quant + acc(/gen)* и *u + acc*, као и поприложене форме *učas* и *časom*.

б) Брзина је исказана у примеру који је већ наведен, а који је формализован конструкцијом *za + quant + acc(/gen)* уз глагол свршеног вида (*sklopit*). Ова конструкција има значење брзине уколико се у акузативу налази именица којом се именује конвенционална краћа временска јединица (*секунд, минути*), уз перфективну предикацију (Антоњић 2006: 66). Конструкција је праћена употребом глагола перфективног вида: *sklopit*.

za + quant + acc(/gen): Za ino se nije objesio da ovu parentijeru sklopi neg *za minut* moje tezoro (441).

Брзина је исказана и конструкцијом *u + acc*, такође са имплицираним нумеричким квантификатором *један*. Именицом се именује условна (апроксимативна) временска јединица која имплицира веома кратко трајање *čas, hip*, а срастањем са предлогом долази до формирања прилога. Значење у оба случаја остаје исто, те се овде ради о неусаглашености спојеног односно одвојеног писања. И у једном и у другом случају значење је ‘одмах, брзо’. Јавља се и један пример прилога именичког порекла који је настао од облика инструментала именице *čas – časom*.

u + acc (čas, hip): brokijer na bedru *u čas* stavim (267), *u čas* glavom ovamo obrnuh i ukazah prid očima (304), *U hip, u čas* ugledah se u Indijah Starijeh! (304), Nać ga ćemo, ma se ne more sve *u čas* tako učinit (321), Resolvat se *u čas* i fengat onako na improvisto na znat oca! (332);

- **učas**: Nješto imam, a nješto se mogu *učas* vrh dvije kolajine moje velike i vrh manilja srevat (345), sad me činjaše plakat, opet *učas* smijetat (364), *Učas* nađe se, doleteti, stvori sepratež – koju munita vrtu ima! (443).
- **časom (instr)**: Na moru, prije neg doma podem, pod ga ću *časom* uzet (367).

2.1.3. Темпорална фреквентивност (одмеравање учесталости појављивања у времену)

а) Фреквентивност представља тип темпоралне квантификације којом се указује на учесталост појављивања радње управне предикације њеним везивањем за више одвојених тачака на временској оси (Павловић 2006: 188). Губљењем обележја референцијалности, до ког долази захваљујући одсуству имплицираног или експлицираног актуализатора, предлошко-падежна конструкција с темпоралним значењем идентификује или дужину трајања или учесталост појављивања. Стога је ово семантичко поље најчешће исказано формама које су примарно везане за друга темпорална значења.

Заменички итеративизатор *svaki*²⁴ чини актуелним сваки временски одсек истога имена и на тај начин представља експлицитно формално обележје фреквентивности. Поље фреквентивности може бити исказано различитим конструкцијама и без присуства итеративизатора.

б) У регистрованим случајевима, итеративизатор се јавља уз беспредлошки акузатив и акузатив с предлогом *na*, лексикализован јединицом временске мере (*dan*, *ura*) и именом дана (*subota*).

(na) + svaki + acc: Korunice veće da t' pojem, zavjetujem se, *svaku subotu* (335), koje se, ružna, bjele *svaki dan* (482), ma svitlo svoje lice na bilomu prozoru *na svak čas* kaže (304), Jaoh, valjalo mi je dat dvaest i četiri konje na dan, *na svaku uru* svoga, za eror ki sam učinio (308).

Ако је падежна конструкција лексикализована ознаком јединице временске мере и при том неактуализована, једино значење које се може јавити јесте фреквентивно. Регистрована је конструкција *na + acc*, без експлицираног формалног маркера фреквентивности.

na + acc: A, sjetna, ako dvaš²⁵ *na neđelju* vare, i još da im može to bit! (346), Jaoh, valjalo mi je dat dvaest i četiri konje *na dan*, na svaku uru svoga, za eror ki sam učinio (308).

Начелно, фреквентивност је компатибилна са глаголима оба вида, па затичемо како перфективне: *dat*, тако и имперфективне: *varit*, *pojiti*, *bjelit*.

²⁴ Заменички итеративизатор представља специфичност словенског југа (Павловић 2006: 189).

²⁵ У речнику налазимо *dvaš* – два пута, *triš* – три пута итд.

2.2. Темпорална локализација (идентификација) (смештање у време)

Темпорална локализација концептуализована је као динамички немаркирана семантичка категорија [\pm процес], што се испољава употребом индирективних и директивних конструкција. Позициони параметри у сфери темпоралне локализације имају системски значај, за разлику од њиховог статуса у темпоралној квантификацији. Наиме, контактност, тј. темпорална инклузија испољава се као с и м у л т а н о с т, а дистантност, тј. темпорална ексклузија као а н т е р и о р н о с т и п о с т е р и о р н о с т.

2.2.1. Симултаност (непосредна временска локализација, темпорална идентификација локационог²⁶ типа)

а) Симултаност је тип темпоралне локализације у којој је радња детерминисане предикације, тј. објекат локализације, у контакту с темпоралним оријентиром. Она се исказује следећим конструкцијама: *det + gen, za + gen, det + acc, u + acc, na + acc, u + loc, o + loc, po + loc, pri + loc*. Поред падежних конструкција, описане су и поприлжене форме настале од њих: *zautra, sutra, ončas, ovčas, dan današnji, večer, s jutra i večer, danas, sinoć, jutros, večeras, ujutro/ujutru, liti, zimi*.

б) Беспредлошки темпорални генитив, који се развија на бази посесивног значења, у српском језику уочљив је тек од XV века²⁷ (Павловић 2008: 138). У испитиваној грађи јављају се само два примера овакве конструкције. *det + gen* у овим примерима лексикализује се јединицом временске мере (*godište*) и појмом празником (*poklade*),²⁸ док је у својству актуализатора анафорска заменица *ovi*. „Данас, од временских падежа без предлога, само је генитив жива, продуктивна категорија” (Ивић 1955–1956: 173).

det + gen: Jes, mavasija je bila *ovoga godišta* po peset (369), Er su ljudi vas smijeh ispuhali, a to se je videlo *ovezijek poklada* (421).

Предлошки генитив семантичког субпоља темпоралне симултаности блокиран је предлогом *za*,²⁹ а лексикализован именицом *život* у оба регистрована случаја. Актуализација је извршена посесивним заменицама, којима су представљени носиоци животног интервала. У савременом језику ова конструкција јавља се само у устаљеним

²⁶ М. Ивић све падежне временске конструкције дели на две основне групе: л о к а ц и о н у и о р и ј е н т а ц и о н у, а локациону даље дели на д и н а м и ч к у и с т а т и ч к у (Ивић 1955–1956: 165–166).

²⁷ Темпорални генитив се стабилизује и шири у српском језику током средњег века, док је пре тога био везан за датумске конструкције (Павловић 2006: 129).

²⁸ *Poklade*, тј. месојеђе представља раздобље од Богојављења, 6. јануара, до почетка Коризме.

²⁹ Ова конструкција, заједно са конструкцијом *pri + loc*, била је конкурент темпоралном *u + gen* (Павловић 2006: 132).

лексичким спојевима, од којих један садржи управо ову лексему: *за живоѿа, за владе, за видела*. Друкчији лексички избор јавља се у савременој прози у функцији архаизације језика (Антонић 2007: 35). Ова падежна конструкција тумачи се као секундарна, настала од *s (z) + gen* (Павловић 2006: 133), чиме је у ствари она повезана са протолокационом ареалокализацијом, односно инклузијом. Облик *за ѿтра* потврђен је још у канонским споменицима, а у корпусу се облик *zautra* као прилог именичког порекла јавља упоредо са обликом *sjutra*. М. Ивић, бавећи се овом проблематиком, помиње релативно доста стару везу *сеѿа јуѿра* која се супротставља облику *јуѿрос*. Наиме, акузативни прилог *јуѿрос*, како данас, тако и у старом језику, означава јутро ‘данашњег дана које је већ прошло’, и стога му се супротставља ова синтагма која указује на јутро данашњег дана без семантичке нијансе која је карактеристична за прилог *јуѿрос* (1955–1956: 193).

za + gen: ni scijenim da ga ćemo *za našega života* nać (321), Paće, zlato, neka o tvomu dobru govorim, i umoli se tvojoj sestrici da ve to veselje vidim *za moga života* (437).

■ **zautra:** Ova bestija kortidžana Mande pram ti je Šćavuša, ne misli što će *zautra* bit (327), To hoću da *zautra* učinimo; večeras ne imamo s čijem otit (376), i oprav'mo što imamo, ako neć *zautra* u tamnicu uljesti (378), ma ti ću *zautra* veliki ubrusac zahare dat (435).

■ **sjutra:** Reкао mi je, *sjutra* ju će u jutro donijet (351), pokli naša srjeća hoće tako, i *sjutra* n a j - s j u t r i j e otidimo (375), Nevo ovo ti grudica, umijesi i *sjutra* ga pokloni tvomu Vlahi (484). Dobre, ti se ćeš ištetit, docna ležeš, a odveće *s utra* ustaneš, nemo' (446), Ja mojoj ne dam da toliko *s jutra* ustaje (446).

У два примера одвојено су написани предлог *s* и генитив именице (*j*)*utra*. Значење ове структуре када је тако написана разликује се од значења прилога *sutra*. Наиме, ова конструкција има значење ‘рано’, које се ослања на предлог *s*, по природи протолокациони аблативни предлог; дакле акценат је стављен на почетну тачку, односно почетак сутрашњег дана и почетак јутра. Ово значење присутно је и у споју *sjutra n a j s j u t r i j e* (375) – ‘сутра најраније’, а у остала два случаја присутан је прилог за количину.

И беспредлошка и предлошка генитивна падежна конструкција у пољу симултаности комбинабилна је са глаголима оба вида. Овакве податке налазимо и код С. Павловића у описивању старосрпских детерминативних падежа (Павловић 2006: 127, 133), пошто је у испитиваном корпусу у већини конструкција број примера недовољан за доношење закључака у вези са комбинабилним глаголима.

Беспредлошки акузатив као формализатор темпоралне инклузије лексикализује се првенствено називима јединица временске мере (*godište, dan, čas*), а у својству актуализатора налазе се анафорске заменице *ovi, oni*, чија вредност се декодира контекстом,

и детерминатор *jedan*. Присутна је и једна партиципска форма, *minuto*. Присуство актуализатора налаже реализацију предикације само у референцијалном смислу.

Конструкције сачињене од условне јединице временске мере *čas* и анафорских заменица јављају се писане и спојено и одвојено. Наиме, овакви спојеви маркери су **имедијатности**, непосредне постериорности. На тај начин, радња управне предикације смешта се непосредно након радње субординиране предикације, односно условна јединица временске мере *čas* фокусира тренутак смене две радње (нпр. *ako dođe, ončas ga ću za noge*). С друге стране, овакви спојеви могу имати значење ‘одмах’, а да се при том не представља смена двеју радњи (нпр. *u tjezijeh ga ćemo pratikah ončas nać*). Овим спојевима, судећи по свему, исказује се и брзина одвијања радње, и као такви значењски би могли бити сврстани у субпоље темпоралне квантификације. Одвојено или спојено писање у регистрованим случајевима не условљава интерпретацију значења. Ове прилошке формације трагови су временског акузатива с актуализатором и данас се јављају као дијалекатска црта (Ивић 1955–1956: 191).

det + acc: *Ovo su minuto godište velike nemoći bile* (363), *Jedan dan izvede devojku iz kuće od oca* (364), *Za nju mi je skup jedan dan govorio i spovidio mi je svoje uboštvo* (438), *Neće li te ki vrag u Kotor donijet jedan dan, da se ja i ti celivamo?* (541);

Pod' ih sam ti zovi, – oni čas će doć (275), a *Žudio se je oni čas pošao vājat na banku od tri tisuće dukat* (375), *Da je stvar onesta, ne bi te sram bilo oni čas ju rijet* (452), *Oni čas idem k vami* (571).

■ **ončas, ovčas:** *Tržak sam donio: kozlece, grudicu, od šta sam ončas mnio primiti aspicu ovdí sam toj takoj* (270), *Odsada n'jedan vas nemoj progovoriti, ~ progovorivši ončas jezik će izgubit!* (279), *ako se dobro ponese i da mu s dobítkom dođe, da mu skrituru od spodestacioni ončas učini* (307), *Sinјor Marin, tvoj sin, alla grassezza ončas je alodžao* (313), *Giuraddio, ako dođe, ončas ga ću za noge* (321), *Tako ončas meni Sadi Žudio reće* (366), *Gospo, sidi, da te napas ne nađe ovčas* (354), *Tri tisuće si dukat izgubila; svite su odnijeli ončas!* (372), a *Žudio se ončas pođe naplatit na banku* (378), *Gđi je munita, ončas se pratež nađe* (443), *Ančica te čeka, a ti ončas otide od nje.* (555), *u tjezijeh ga ćemo pratikah ončas nać* (327), *uh, ne bih ga za muža, dušom mojom mnjela bih da me će ončas proždrijet* (347), *Znate er kad se, jes tri godine, od vas odijelih, ončas se uputih put Indija Velicijeh* (304).

Синтагма *dan današnji* (‘данас’) сачињена је од именице и придева прилошког порекла у улози актуализатора. Она се и данас употребљава, а и у старом језику била је честа. Овај стабилизван спој у примерима где је присутан и везник *i* као експликатор дужег временског периода има значење ‘већ дуже време па и данас’.

■ **današnji dan:** *i današnji dan ljudi su nazbilj pravi ljudi i gospoda* (306), *Maro je vele dinara u nju spendžao i današnji dan penđza* (326);

er bogatstvo gospoduje *današnji dan* sve ostale krjeposti (422), *Današnji dan* tko je bogat, taj je lijep i mlad (423), Ludos vlada, moja sestrice, *današnji dan*, mudrost je pogrđena (488), Ajmeh, pod' se uzda' *današnji dan* u riječi! (571).

Неактуализовани акузатив у значењу темпоралне интралокализације није регистрован, а облик *večer* треба посматрати као прилог. Ова поприложена хомоформа *nom=acc sg. večer* према М. Ивић представља „траг употребе старог идентификационог акузатива без предлога” (1955–1956: 189), „којим су обележени увек појмови периоди, они временски појмови, дакле, који представљају већ природно идентификоване временске одсеке тако да само указивање на њих значи вршење временске идентификације” (1955–1956: 187). С друге стране, Р. Вечерка сматра да у овом случају не би требало искључити могућност трага старе номинације³⁰ (Павловић 2006: 138). М. Ивић, бавећи се овим проблемом, наводи управо старочакавске и стародубровачке говоре (како Држића, тако и Ветрановића, Хекторовића и др.) (1955–1956: 189).

Синтагма *s jutra i večer* јавља се као окамењена форма и, у испитиваној грађи, само је у једном примеру регистрован овај стари неактуализовани акузатив ван ње. Овом формом остварује се значење фреквентивности, те би она могла бити блиска структури *dan i noć*, (или још пре структури *u noći, u dne* о којој ће више речи бити касније). Наиме, и једна и друга значењски су засноване на супротности која је уграђена у овим појмовима периодима, с једне стране почетни и завршни део дана, а с друге светли и мрачни део дана.

■ **s jutra i večer, večer:**³¹ S nami je i *s jutra i večer*, i ne odhodi od nas (356), u toga ćeš pjan bit *s jutra i večer*, – ja davam što mogu (360), I ako joj muž ne da te spendze tolike činit, ima pakao *s utra i večer* uza se (449), Onoj mi je slavic, koji tjezijem lakomcom žuberi *s jutra i večer* (449); da na tebe veće nastoji, da ti *večer* lega (452).

Темпорални беспредлошки акузатив у сфери симултаности процесуално је неутралан [\pm процес]: присутни су како глаголи перфективног (*izvest, donijet, doć, poć, rijet*)

³⁰ Номинативне (номиналне) временске реченице биле су познате на ширем словенском простору, а трагови су видљиви још и у XV веку у старосрпском језику. Стари номинативи, уклапајући се у предикатске реченичне структуре, бивају третирано као акузативи (захваљујући синкретизму ова два падежа у великом броју примера), а временом бивају блокирани одговарајућим предлозима као додатним синтаксичким средствима за контактност (Павловић 2008: 140). У наведеном случају то би изгледало овако: *Вечер. Ойада лициће* → *В е ч е р ойада лициће* → *У вечер ойада лициће*, с тим што је беспредлошка форма као таква поприложена и сачувана.

³¹ М. Ивић наводи претпоставку да чување баш овог акузативног облика без предлога у појединим словенским језицима има везе са чињеницом да би се уз њега употребио предлог в(ь) који се лако могао изгубити (1955–1956: 187).

тако и имперфективног вида (*govorit, spovidit*). Акузатив је, што је било назначено у описивању поља лонгитудиналности, „првобитно обележавао време захваћено у целини” (Ивић 1955–1956: 206). Још у предисторијској епоси акузатив постаје од падежа временске идентификације падеж временске актуализације, а конкурише му актуализовани генитив (који је данас у употреби у овом значењу), а потом и предлошки акузатив. Дакле, овај акузатив још у предисторијској епоси српског језика почиње да се повлачи (Павловић 2006: 141).

Остаци беспредлошког актуализованог акузатива остали су сачувани у прилозима који се користе и у савременом језику, а неки од њих имају веома стара образовања. Наиме, ради се о прилозима насталим од именице које означавају појмове периоде, односно одређене периоде дана,³² и анафорске заменице *сь* која се налазила иза именичког дела.³³ Ови окамењени прилошки облици су: *јуѿрос, вечерас, данас, ноћас*. „У вези са оваквом одредбом, временски акузатив је представљао живу категорију, један релативно дуг период у раздобљу историјског развоја словенских језика” (Ивић 1955–1956: 187).

Полисемична именица *dan* може бити ознака јединице временске мере (када представља дан у целини, тј. ‘ноћ + дан’), али и ознака појма периода (када представља обданицу, тј. светли део дана). Захваљујући томе и прилог *данас* у првом случају ступа у опозицију са описаним прилогом *суѿра* (и *јуче*), а у другом случају са прилогом *ноћас* (Кашић 1981: 162–163). Ови прилози у испитиваној грађи често су регистровани са партикулама (*danaska, noćaska, jutrosika*).

■ **danas:** Nijesam li ti *danaska* dao po kutla vina popit? (308), Vrag je, ter ne mao, tebe, čovječe, *danaska* k meni doveo (310), I hoću *danaska* da mi vidiš stan (311), budi s nami *danas* (313), NJe-koga *od danas* ponta udara gori (317), a njetko *od danas* ino ne čini neg jauka gori (318), a imam *danaska* fačende velike činit (324), Hoću svakako *danas* (326), Ah, hoću *danaska* da zna što je Pomet (335), Dvojica mi se je *danaska* oružjem života hitala (364), *danas* nijesam te srječe (365), Pètre, kralja me si *danas* učinila! (367), Dužnik mi je obećao *danas* za vas dan platit njeke dinare (435), svijeh ću *danaska* dobrijem ljudmi učinit (443), koja će gospoda *danas* k njemu doć (447), velik te je vrag *danas* k nam donio (448), Koji ti rnene skandao nađe *danaska!* (545), Ančica će u mene *danaska* bit (547), para mu da se je *danaska* rodio i da mu je kuća i imanje koje ima — l' e ricco quel becco futuo. — *danaska* darovano (556), Darivam ti se *za danas*, da sam sveder s tobom (569), Zaboravio si što ti *danas* rijeh? (570), Tko je meni što *danas* rekao? (570).

³² Осим од ознака периода дана, на овај начин настали су и прилози од ознака периода године *леѿос, зимус* и сл. који нису регистровани у испитиваној грађи.

³³ Са друге стране стоје прилози код којих се показна заменица *сь* налазила испред именичког дела (*синоћ*).

- **noćas**: ako budeš piti, *noćas* razum steče kim ćeš slavan biti! (271), čin' *noćas* da ne spiš (273), Nemoj se pripasti, ako bi tej vile *noćaska* u tmasti iz vode isplile (273), ovdi ga ću u ovu crkvu gdigodi *za noćas* skrit (451), Jeda si kojoj *noćas* vrata razbio, kako je vaša užanca? (451).
- **jutros**: Nijesi krst na sebi *jutros* učinio (448), kao se sam ja lijevom prikrstio *jutrosika* (545).
- **večeras**: za čut i viđet *večeras* kugodi lijepu stvar (307), uzmite nauk od Pomet- družine *večeras* (307), kako će i Dundu Maroju *večeras* intravenjat (308), Trista dukata dzoja sinjori se imaju *večeras* darovat (315), Pođ' *večeras* u nje na večeru i na spanje (375), *večeras* sinjora neće moć znati ove stvari (375), *večeras* ne imamo s čijem otit (376), koja se ovdi *večeras* ima arecitat (430), NJarnjasi, kako znate, *večeras* festižaju (430), NJarnjase je *večeras* tokalo da učine maškaratu (430), pasa'te se *za večeras* bez vile (431), nu ako što ne bude na vaš način *večeras* (431), Ovdi se pir *za večeras* razvrže (448), a *večeras* da smo svakako zajedno (450), Što imam učinit zautra, učinit ću *večeras* (450), *večeras* ja hoću sve svršit (450), *Večeras* poništo nije za držat ovo tezoro (450), Andrijanu ti *večeras* odvedoše, ako se ne remedija brzo (451), ter ga hoće u crkvu *večeras* skrit (451), gđe bih ja *večeras* obogatio (451), Oh, sikur sam *večeras* (451), u dijaka ću uzet *za večeras* ključ od crkve (451), Skup je *večeras* vijera za Zlatoga Kuma (452), LJubav *večeras* hoće združit Vlaha Sankočevića (493).

М. Ивић наводи да се падежни облици именица *јутро* и *вече* најдуже задржавају у језику. „То су именице које обележавају најближе познате тачке у времену, које се, према томе, у говору врло често помињу (при чему је, разуме се, за говорно лице, важно да ли се ради о вечери односно јутру које је било, које ће бити, или које је у току)” (Ивић 1955–1956: 196).

У пољу симултаности регистрован је предлошки акузатив блокиран предлозима *и* и *на*. Акузатив с предлогом *и* задржава протолокациону интерну контактност (која се одражава кроз унутрашње преклапање радње детерминисане предикације и временског оријентира), а акузатив с предлогом *на* задржава протолокациону екстерну контактност (која се одражава кроз ситуативно/околносно маркирање временског периода).

У испитиваном корпусу, конструкција *и* + *acc* веома често се лексикализује именицом којом се означава најопштији временски појам *brijeme/brijene*, ређе *vrijeme*, као и именица *doba*. Потом затичемо називе јединица временске мере (*čas, godište, dan*), ознаке природних временских интервала (*podne, jutro, dzora, zapad sunca* – метонимијски настала синтагма са значењем ‘вече’), као и девербативне именице *potrjeba* и *život* и оне које означавају његове периоде *mlados, staros, detinjstvo*. Јавља се и фрагментизатор *početak*, који није допуњен именицом у генитиву, те има прилошку функцију.

Актуализација је извршена анафорским заменицама (*si, ovi, ti, oni*), редним бројевима (*prvi, drugi*), кардиналним бројем *jedan* (који није употребљен у свом примарном квантификативном значењу, пр. 496), придевом прилошког порекла (*sadanje*), присвојним

заменицама (*naše, moje*), придевима (*staro, mlado, veliko, vječno, zlatno, dobro, zlo, najbolje*). Када се у улози актуализатора нађу квалификативи, долази до интерференције са с и т у а т и в н о м детерминацијом (нпр. *Toliko mi ne ostaje u ovo zlo brijene*, 343). Оваква интерференција присутна је и када је у својству лексичког експонента девербативна именица *potrzeba* (пр. 327, 334). Именица *brijeme/brijene/vrijeme* може добити детерминатор у форми временске клаузе с везником *kada*, и тада је предлошка форма с акузативом кореферентна временској клаузи (Антонић 2006: 52), као што је случај у примеру 305. У примеру 496. структуром *u jedan čas* указује се на симултаност остваривања именованих радњи, тј. на значење ‘истовремено’.

Ако актуализација није присутна ни имплицитно, симултаност интерферира с темпоралном квантификацијом ф р е к в е н т и в н о г типа (пр. 421). У том случају конструкција је комбинабилна искључиво са имперфективним глаголима (пр. 421, *pit*).

u + acc: Sad, budući me vjetar opeta k vami dognao srjećom vašom *u ovo brijeme od poklad*, odlučio sam ne proć tako da vas kojomgodi lijepom stvari ne obeselim (304), Rekoše mi da negromanti *u stara brjemena...donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbaćepa od drva...*(305), Mislite je li smiješna stvar bila gledat te obraze *u to prvo brijeme* gđe tamaše! (305), ljudi nahvao- useliše se u ovi naš svijet *u brijeme* kad umire blagi, tihi, razumni, dobri starac Saturno, *u zlatno vrijeme* kad ljudi bez zlobe bijehu (305), Toliko mi ne ostaje *u ovo zlo brijene*, – *vražije brijene* koje mi se pripravlja za ruinat me, za raščinit me (343), Tko ovu vodu pije *u brijeme prolitja* i prije sunčana istoka, pjesnivac izhodi; tko *u podne* – u ljubav zađe; tko *u zapad sunca*, – pomami se; tko opet *u dzoru* prije sunčana istoka, vrati mu se pamet (421), Vi ste *u ono brijeme* bile kad se je u bortijeh hodilo; a ove su *u ovo* kad se i svila dere (445), tako bi se grad i uzdržao i mantenjao u dobru bitju *u vječna brjemena* (449), našao si štap, *u sadanje brijeme*, da se podštapiš (456), Znam er se je za ovaku stvar *u staro brijeme* i Troja uzela. (458), Tko sto dukat ima *u ovo brijeme?* (543), Izgubila se je vjera na svijetu, nije se koga uzdat *u sadanje brijeme* (571); a *u ovo* ih *doba* čujem pjети (483), Ah, Kučivrate, *u najbolje* si *doba* došao! (543), *U naše doba* đevojčica bi kuću pomela i sto posal učinila (567), *U ono doba* susjed se susjedi javljaše, kum kumu (567);
 Probudih se *u taj čas* i viđeh kon vode (271), Sada ja mislim, sada *u ovi čas*, ovdi prid vami ukazat Rim (306), Jaoh si ve meni, *u koji* ve ti *čas* podoh iz grada! (308), *U mlados* da mi kugodi voljuispunit, a *u staros* me nasoli ter me spremi u ormar (327), Ti bo su, *u dobri čas*, neprijatelji od našijeh volja; kad bi nas pomagali i prijatelji nam bili *u naše potrebe*, molili bi smo Boga da im Bog da živjet vazda. (327), Smiješni su ovi oci: ne spomenuju se er su oni *u mlados* mahnitiji od nas bili (327), Hoću da nađe skužu da *u oni čas* nije oca poznavao, ma kao će dinare nač koje je spendžao? (332), A on i dobro učini, – *u potrebu* ga abandonada, – štica se unutra u voštariju kad se vidi da ga vuku *in pržon* (334), Mlados je taka, i ja sam *u mlados* gori bio (350), Mogah li, mogah li igda *u bolji čas* doć k sinjori neg dođoh? (351), Jaohi, babe, *u koji* vi ti *čas* iz Grada podoh i lije-

po ti se samohoć stavismo na karu! (355), A vi, brižni, *u staros* grijehe vaše plaćate (357), E, čohе i mi, *u naše mlade dni*,³⁴ užahomo, i kostahu, ma durahu vijek (360), Gospodin Ondardo *u početak* je veoma iskao tu divojku (365), Sinjora Laura, *u dobri čas* desnom naprijed stupih (377), *U moje đetinjstvo* vazda si sa mnom družio (423), po meni мнози *u vas život* ne vide zlata i mru od glada (422), i slatka voća zrući spravljaju zabavu umrlijem *u veliki dan* kad ljudi pod sjenu od zelenoga duha bježe rasrčбу od vrućega sunca. (424), *U si čas* imam opravит veličак posao (425), a da se za ino ne oženiš neg da imaš tko će te *u staros* guvernat (437), Pod' *u dobri čas!* (438), To *u početak* bude, a pak i one, brijeme ih nauči, o kući uzrade. (445), primismo vrata, *u dobar čas* ja prvi uljezoh (447), Oršu, nećemo velike stvari činit: konvit *u drugi dan*, a večeras da smo svakako zajedno (450), Tko se mlad oženi, *u staros* ima ljudi sinove, na kojijeh se njegova staros uslanja (456), *U naše mlade dni*, i stara sam bila (494), Ma ja ne mogu kako i one tri posla ujedno činit: gospi de, gospodaru i susjedin objednom ozvat, peć varit, oko trpeze služit i menestrat sve *u jedan čas* (496), Ah, koliko ih je *u moje dni* prida me u more skočilo! (538), Pođi ve s vragom od mene, ne psuj me, *u zao čas* ti bijes u očas udrio! (543), Or, da je *u dobar čas!* (551), Ho'te *u dobar čas!* (553).

У погледу процесуалности ова конструкција је неутрална [\pm процес], те је комбинабилна са глаголима перфективног (*dognat, nać, uzet*) и имперфективног вида (*donosat, pit, služit*).

Може се уочити да многи примери нису у складу са стандардним језиком, односно да уместо конструкције *u + loc* стоји предлошко-падежна конструкција *u + acc* (нпр. *Ja sam u mladоs bio gori, u moje đetinjstvo vazda si sa mnom družio* и сл.). Локатив блокиран предлогом *u* за исказивање симултаности јавља се у веома ограниченем броју примера. Дакле, у вези са овим да се уочити неразликовање директивности и индирективности ових падежа као језички релевантне опозиције, што је из сфере специјалности пренето и у темпоралност. Узрок овој појави јесте утицај романског језика, који је био актуелан у описиваном периоду (XVI век) на подручју Дубровника, а који по својој природи не разликује ове, за српски језик релевантне, опозиције. Ова 'грешка' јавља се као карактеристична црта при описивању појединих ликова.

Прилог *ujutro* настао је од ове предлошко-падежне конструкције са значењем симултаности, а у текстовима је уочено варирање одвојеног и спојеног писања које не утиче на значење. Овај прилог, као и прилог *увече*, који је жив у савременом језику али га нема у испитиваној грађи, по значењу и употреби одговара сасвим старим прилошким облицима *јутро* и *вечер* (Ивић 1955–1956: 188). По овоме се види да се пренос непосредне временске идентификације са беспредлошког акузатива на акузатив с предлогом *въ* (у), десио врло рано. У једном примеру јавља се облик *ujutru*.

³⁴ Облик *dni* представља стари акузатив множине п-промене.

Rekao mi je, sutra ju će *u jutro* donijet (351), *U jutro* u crjevjara idu za na učim crjevrje krpit, a *u svetac* u tetaka za u razboj naučit pribijat (496), I kako se svijetu ovako *u jutro*, kad sunce sine, oko obeseli i otvori, tako i meni, na svjetlos od zlata, oko mi se otvoraše (536);

■ **ujutro/ujutru**:...da pri vodi studeni na cvijetju *ujutro* prije dzore požuberi (430), drago mi se je u odru s njom ovako porazgovorit *ujutro* (445), A *ujutro* dozove me rukovet glavičatijeh igala držeći u ruci (482), A, bijedna, *ujutro* koliko koreta sapina, traka, tračica, dušom mojom(483); koliko t' uzeta ja ti najbolje znam koja ju *ujutru* i pobijed vadim iz kofana (483).

Акузатив именице *век* заједно са предлогом *у*, за који се везује значење интерне контактности, ствара прилог *увек*. Овај прилог регистрован је у два случаја, а сачињен је од акузатива множине (*увјеке*). „Прилози настали срastaњем предлога и одговарајућег падежног облика задржали су углавном исто значење које су имале и предлошке конструкције од којих су ови прилози настајали” (Кашић 1981: 160).

■ **увјеке/увике**: Ti si vazda prava gospođa bila, i bit ćeš *увјеке* (351), Spomeni ovi stan s veseljem *увике* (474).

Инклузивним темпоралним *на* + *acc* представља се индиректна, екстерна контактност остварена између радње детерминисане предикације и ситуативно маркираног временског периода, те се и лексикализује ознакама околсно маркираним. У регистрованим примерима јављају се називи празника,³⁵ код којих се сем времена фокусира околност реализације радње. Појмови празници су аутоидентификовани, што значи да у својој семантичкој структури носе информацију о дану за који се везују у годишњем циклусу. У предлошко-падежној конструкцији јавља се још фрагментизатор *svrha*³⁶ (значења ‘крај’) који се јавља самостално те има прилошку функцију. Код структуре *svjetlos od zlata* јасна је ситуативна маркираност, као и у примеру лексикализованом саставом *vrijeme od objeda*. Регистроване су још и примарно временске лексеме *brijeme* и *čas*. Конструкција *на brijeme* има устаљено значење ‘благовремено’ (Антонић 2006: 55), док је актуализација код преосталих извршена квалификативом, или имплицираним детерминатором *jedan, drugi (čas)*. У овом последњем, упућује се на временску сукцесивност ‘прво, најпре’ и ‘потом, затим’ (Антонић 2006: 54).

У појединим примерима (нпр. 359, 420) видљиво је инкорпорирање семантичког поља ф р е к в е н т и в н о с т и, будући да није извршена актуализација, а глагол је употребљен у имперфективном виду (*otvarat, imat*). Осим у овим случајевима, конструкција *на* + *acc* обично је компатибилна с перфективним глаголима (*doć, arecitat*).

³⁵ М. Ивић каже да смо празнике „условно идентификовали на тај начин што смо за њих везали извештај догађаја, успомену на неку личност” (1955–1956: 169).

³⁶ У делима се јавља *svrha* ‘крај’ и *svrh (čega)* ‘о чему’.

Предлог *na* у конструкцији *na bolje brijeme* у данашњем језику био би замењен предлогом *u*. Вероватно се ради о концепцији времена као нечега на шта се ‘пењемо’, те је употребљен предлог типичан за спацијалну ареалокализацију, а не за интерну локализацију. Ова појава подржана је употребом придева *bolje*, што је иначе конципирано као нешто што је ‘горе’ (у значењу висине).

na + acc: U ovi grad jednome ja dođoh *na Ivanjdan* i srijećom mojome ne nađoh nigdi stan (271), Ah, gospodaru, nigda nijesi *na bolje brijeme* došao neg sada! (351), *Na brijeme* valja imjet fengat; od njega sam naučio (359), Da vrag uzme tu nje moć, kojome *na čas* čini smijejat ljudi, *na čas* plakat (363) s lakomom – ormar je pun svega koji se ni *na Božić* ne otvara (420), do godišta *na poklade* ja vam ću komediju arecitat od vila (431), Dođi jas kamarde *na brijeme od objeda* (483), *Na svrhu* sve se je ištetilo, – svijetu je poginut! (567), kako se svijetu ovako u jutro, kad sunce sine, oko obeseli i otvori, tako i meni, *na svjetlos od zlata*, oko mi se otvoraše (536).³⁷

Беспредлошки темпорални локатив потврђен је само у адвербијализованим формама, у којима се у својству лексичког експонента јављају именице којима се означава природни временски интервал *lito* и *zima*.³⁸ Како наводи М. Ивић, ради се о траговима темпоралне линеарности прасловенског локатива, с обзиром на то да годишња доба носе у себи претпоставку о „димензионалном моменту – просторности времена” (Ивић 1955–1956: 202). У свим потврђеним случајевима ове две лексеме јављају се у пару, а у једном примеру послужиле су за формирање контраста. Изостанак актуализатора доказ је адвербијализованости форме (пошто је данас исказивање симултаности немогуће без актуализације), а с друге стране, он је и показатељ фреквентивног значења. Зима и лето чине „основне”, за разлику од пролећа и јесени који представљају „прелазне” периоде између ових главних (Кашић 1981: 161), и у томе се може наћи разлог чувања управо ова два облика и у савременом језику.

Регистрован је и један пример беспредлошког локатива лексикализованог лексемом *vijek*, који у данашњем језику није жив (место њега користи се прилог *увек*), такође као прилог именичког порекла.

■ **o + loc:** Travu na ime bravu, ka cti *liti* i *zimi*, njome se pomladih; *liti* i *zimi* rada, od trava oda svih ona je najslađa (272), nećeš lačna sa mnom biti, *zimi* vruća, hladna *liti* (336); Ah, jeda se izgubi za vazda, ter ga *vijeku* ne nađemo! (361).

³⁷ Како М. Ивић истиче, предлог *na* употребљава се за означавање временске ситуације. Ако се ради о правом временском појму, употребиће се уз акузатив, а ако о невременском, уз локатив (1955–1956: 170), па би данас овај пример био исказан предлошким локативом – *na svjetlosti od zlata*.

³⁸ На ширем словенском простору уочен је вид лексикализације темпоралног беспредлошког локатива који се односи на природне временске интервале: *jesen*, *zima*, *noћ*, *јућиро* и сл. (Павловић 2006: 151).

У сфери темпоралне инклузије локатив се јавља с предлозима *u*, *pri*, *o* и *po*, у којима делимично задржава али и модификује примарно значење линеарности. Осим уз предлог *u*, локатив се јавља у појединачним примерима.

Инклузивно *u + loc* лексикализује се називима природних временских периода (*noć*, *dan* ‘обданица’), девербативном именицом *život*, потом именицом *doba* као најопштијим временским појмом, и имплицираном именицом *brijeme* која је у два случаја актуализована придевским квалификативима (*Svak u dobru umije papat, ma nu mi se u zlu umje akomodat*, 345. и пр. 364, где ишчитавамо значење *у добру времену/у добрим околностима*). У два примера лексикализација је извршена именицом *tmast* ‘мрак, тама’ која је актуализована лексемом примарно временског значења *noć* (у једном случају формиране као придев, а у другом као прилог). Као актуализатор јавља се и анафорска заменица, као и присвојна заменица као површински индикатор ситуације исказане девербативном именицом.³⁹

Колокација *u noći*, *u dne* (уколико се ради о облицима једнине) из сфере симултаности прелази у сферу лонгитудиналности, добијајући статус универзалног квантификатора. Ова појава говори о линеарности темпоралног локатива, односно о нијанси „временске просторности” (Ивић 1955–1956: 196). Међутим, исти овај облик могао би се односити и на акузатив множине.

Уочава се обележје [± процес], пошто се јављају како глаголи перфективног (*sjest*), тако и они имперфективног вида (*hodit*, *sjedit*).

u + loc: i meni t' nije spat nego bdet javi danicu svitlu zvat da bil dan objavi, *u noćnoj* da *tmasti* žločinac ki mene ne bude pokrsti kon vode studene (270), ter k vodi tu i sjedoh *u ovoj* prem *dobi* (271), Nemoj se pripasti, ako bi tej vile *noćaska* *u tmasti* iz vode isplile (273), Ino se hoće neg ođeća *u našemu životu* (423), posao činim hodeći, sjedeći, ležeći, *u noći*, *u dne* kako i dubrovačke godišnice (496); *Svak u dobru* umije papat, ma nu mi se *u zlu* umje akomodat (345), i nijesam kako i njeki ki *u dobru* prijatelja ljube, *u zlu* ne čine ga se videt (364).

Конструкција *po + loc*, са израженом линеарношћу, најтранспарентније наглашава „временску просторност” старог прасловенског беспредлошког локатива.⁴⁰ Конструкција се у српском језику своди на свега две лексеме примарно временског значења: *īo danu*, *īo noћи*, док се приликом учешћа других лексема у конструкцији (*īo кици*, *īo сунцу*) јавља ситуативно значење, поред временског (Антонић 2005: 288).

³⁹ *U našemu životu* – Док ми живимо.

⁴⁰ Значење ове форме пренето је из сфере спацијалне дифузности, али се у пољу темпоралне инклузије ова форма не задржава, пошто се још у прасловенском везује за поље постериорности, односно има секвентивно значење (Павловић 2006: 153).

po + loc: *Tog mu po noći hodit (452), ne hod'te po noći (452).*

Регистрована су два случаја локатива блокираног предлогом *o*.⁴¹ За овај предлог важи да радња детерминисане предикације може бити реализована како унутар, тако и у непосредној близини темпоралног оријентира, што је видљиво и у наведеним примерима. Захваљујући томе, ова конструкција само условно исказује темпоралну инклузију. У наведеним примерима дошло је до интерференције са ф р е к в е н т и в н о ш ћ у ; глаголи су имперфективни (*ustajat, it*), а конструкције неактуализоване. Уколико до интерференције не дође, ова конструкција је процесуално неутрална, односно може се комбиновати како с глаголима перфективног, тако и с глаголима имперфективног вида. Значење „временске просторности” прасловенског локатива највише је изгубљено у овој конструкцији, што се може видети и употребом лексеме за означавање празника које се иначе поимају најмање линеарно, тј. пунктуално (Ивић 1955–1956: 172).

o + loc: *Nebogo, mi o Ave-Mariji⁴² ustajahomo (445), Tu ti bude moj trbuh kakono pratarsci bisaci, kadno o svetkovini idu po Župi prosit (537).*

Регистрован је један пример конструкције *pri + loc*, која је овде, као што је то случај и у стандардном језику, сачињена од девербативне именице као кондензатора темпоралне клаузе. Ова конструкција, иако се то не може закључити из једног регистрованог примера, процесуално је неутрална.

pri + loc: *Poslao me je gospodar na posao; pri svomu poslu gospocki se ostavljaju (439).*

2.2.2. Сукцесивност (посредна временска локализација, темпорална идентификација оријентационог типа)

Сукцесивност може бити одређена (спецификована) и неодређена (неспецификована). Одређена сукцесивност дели се на anteriornost, posteriornost и interniornost (чији примери нису регистровани, као ни примери неспецификоване сукцесивности).

2.2.2.1. Антериорност

а) Антериорност, као тип ексклузивне темпоралне локализације, радњу детерминисане предикације смешта испред темпоралног оријентира, дакле локализатор је дефинисан према десном оријентуру. Антериорност је концепцијски симетрична с постериорношћу и с њом чини бинарну опозицију. Исказује се конструкцијама *prije (priđe) + gen и pod + acc*.

⁴¹ Развој темпоралног предлога *o* у словенским језицима није сасвим јасан. Као конституант старог *o* јавља се предлог *около* (Павловић 2006: 158–159).

⁴² *Ave-Marija* може означавати, што је случај у овом примеру, јутарњи позив звоном на молитву.

б) У испитиваној грађи anteriornost се примарно изражава конструкцијом *prije* (*pride*) + *gen*, што је етимолошки везано за прасловенско **per*. *Prije* (*pride*) представљају прилошке компаративе прасловенског **per* (*perje*), односно **perdъe* (*perdje*), и тиме се може тумачити и његова генитивна рекција. Темпорални оријентир идентификован овом конструкцијом примарно би имао статус компранта, а доказ за то види се и у anteriornom везнику *prije nego*. Облик *pride* архаичнији је од облика *prije* (Павловић 2006: 168), и јавља се само у једном примеру.

Ова предлошко-падежна конструкција лексикализована је у једном случају анафорским *to* којим се anteriornost дефинише према текстуално идентификованом оријентиру, а у осталим случајевима лексемама које означавају појмове периоде (*dzora* и *sunčani istok* у значењу ‘јутра’, те га посматрамо као примарно временску, а не као просторну лексему). У примеру *prije dan* у својству лексичког експонента генитива имплицирана је временска мерна јединица (*dan*), а статус темпоралног оријентира добија тачка на временској правој квантификативно дефинисана (*jedan dan*) у односу на другу временску тачку идентификовану у тексту. У једном примеру у генитиву се јавља лична заменица, која је у ствари репрезентант кондензоване клаузе (*Došao sam pride vas* → Дошао сам *īre* не \dot{z} о *шїо сїе* ви дошли).

prije/pride + gen: Tko ovu vodu pije u vrijeme prolitja i *prije sunčana istoka*, pjesnivaц izhodi (421), tko ovu vodu pije...u dzoru *prije sunčana istoka*, vrati mu se pamet (421), I htjeli su, i vilu ku rekoh spravili bijehu da pri vodi studeni na cvijetju ujutro *prije dzore požuberi* (430), Kupi vina, naprav' trepezу, daj deci jesti *prije toga* (483); Došao sam *pride vas* (278); Vrag uzeo čas i hip kad nijesam *prije dan* umro (339); Sada, *misser Arkulino, prije nego* joj ruku tokaš, triba je da joj kontradotu učiniš (552).

Антериорне падежне конструкције процесуално су неутралне [± процес], те се избором глагола перфективног или имперфективног вида фокусира временски моменат или временско трајање. Тако у наведеним примерима уочавамо перфективно *požuberit, dat, doć, umrijet*, али и имперфективно *pit*.

Антериорност, и то непосредна, у значењу ‘пред сам почетак, на самом почетку’, регистрована је у једном примеру, а исказана конструкцијом *pod + acc*. Употребљена је лексема која означава појам период *noć*. Како наводи И. Антонић, појмови периоди који се користе у овој конструкцији представљају завршне периоде ширих временских одсечака, као што су *jesen, зима*, односно *ноћ, вече*, од којих су ови други у савременом језику врло ретки (Антонић 2006: 61).

pod + acc: a gde je sam uljezao u crkvу sad *pod noć* (451).

2.2.2.2. Постериорност

а) Постериорност, као тип ексклузивне темпоралне локализације, радњу детерминисане предикације смешта иза темпоралног оријентира, дакле локализатор је дефинисан према левом оријентуру. Конструкције које су регистроване за исказивање постериорности су: *po + loc*, *nakon + gen*, *iza + gen*, *za + instr*.

б) Трансфером из семантичке сфере спацијалности, у сфери темпоралности задржано је примарно секвентивно значење конструкције *po + loc*, које је престало да се употребљава у таквом свом спацијалном⁴³ значењу у XV веку у свим словенским језицима (Павловић 2006: 161). У својству лексичког експонента ове конструкције у регистрованим примерима јавља се девербативна именица *smrt*, чији је актуализатор имплициран, и лична заменица, којом је такође фокусиран носилац животног интервала, па је у ствари у свим наведеним случајевима темпорални оријентир 'крај живота'. Данас, као што је видљиво и у овом малом броју примера, ова се конструкција формализује именицама посталим од свршених глагола са резултативним значењем.

po + loc: Ako nijeste zaboravili kako mu biše ukradeni dukati i vraćeni s patom da se sinu spodešta od svega *po smrti* (307), a ne imaš od srca tvoga komu ćeš tvoje zlato *po tebi* ostavit (437), Od grube ću sved bježati, svedž za liepom uzdisati...i *po smrti* grubu mrziti, i *po smrti* liepu ljubiti (477).

Регистрован је и један пример конструкције *nakon + gen*, у којој се у својству лексичког експонента опет јавља лична заменица којом се фокусира носилац животног интервала, што би у конкретном примеру значило 'након нашег живота', тј. 'кад умремо'. Трансфером из спацијалности, јуксталокализација⁴⁴ модификована је у постлокализацију.

nakon⁴⁵ + gen: a *nakon nas* makar ni spagožina ne ostani (330).

Из поља спацијалности, предлози карактеристични за постлокализацију јесу *za* и *iza*, и они се у таквом значењу преносе и у поље темпоралности, тачније у субпоље постериорности.

У савременом језику предлог *iza* са овим значењем све је ређе у употреби (Антонић 2005: 157).

⁴³ Из спацијалног семантичког поља секвентивно *po + loc* истискује се захваљујући везивању ове структуре за инклузивну дифузност (што се у српском језику јавља негде у XIII веку). По узору на секундарно значење ове форме у спацијалности, за ову форму везује се и значење инклузивне темпоралне линеарности (Павловић 2006: 162), о чему је било речи у поглављу о симултаности.

⁴⁴ Код Држића налазимо примере јуксталокализације у сфери спацијалности, *kon vode*.

⁴⁵ Облик *nakon* по пореклу је петрифицирани акузатив, сачињен од предлога *na* и именичког фрагментизатора *kon*, за који се посесивном релацијом везује појам у генитиву (Павловић 2006: 165).

iza + gen: Uto mu kozle i što je u bisacijeh dvignu *iza njih* ostali i ostave mu dinara (302).

Конструкција *za + instr* има често обележје непосредне постериорности, односно имедијатности, што значи да је обележена квантификацијом (тј. удаљеношћу од локализатора). Именица, односно заменица, која учествује у грађењу ове конструкције у ствари је експонент редуковане реченице (Антонић 2005: 253).

za + instr: i, *za drugijem mojijem besjeđenjem* ne domorit vam, ljudi su koji se zovu ljudi nazbilj (305) i, *za duzijema riječmi* ne domorit vam, izi' će prolog (306), *za slatkijem ljetom* dođe i gorka zima (314), i *za lijepom godinom* dođe daž (316), ma *za tizijem smijehom* još te ću viđet plakat (316), *Za octikom* slađa će bit mavasijica, i *za ukropom i srđelami* bolje ćeš gustat kapune, torte, jarebice i fadžane (364), Umrla je njeka udovica u Gradu i sinovi joj i kći, i ostavila je veliko imanje *za sobom* (369), Oblo obla u oblo izio, a *za njim* se pak napio (567).

Постериорне падежне конструкције процесуално су неутралне [± процес], те се избором глагола перфективног или имперфективног вида фокусира временски моменат или временско трајање, другим речима локализатор може бити схваћен пунктуално или линеарно. Затичу се како перфективни *ostat*, *ostavit*, *izić*, *doć* тако и имперфективни *mrzit*, *ljubit*.

3. Закључна разматрања

Анализа предлошко-падежних конструкција с временским значењем у адвербијалној функцији, као и осврт на поједине с њима у вези прилошке адвербијале, показује како је изгледао систем падежа темпоралног значења у једном периоду, у XVI веку, на једном делу српског говорног подручја, у Дубровнику. Значај анализе може бити поређење стања које затичемо у једном времену и простору, како са стањем данашњег српског језика, тако и са подацима који су нам познати из историје језика, а још увек видљиви у појединим дијалектима.

Испитивана су поља темпоралне квантификације и темпоралне локализације. Што се тиче поља темпоралне квантификације, бар на основу грађе, не уочавају се битније разлике у поређењу са савременим српским језиком. У субпољу лонгитудиналности забележен је један пример конструкције *za + quant + acc(/gen)* комбиноване са глаголом имперфективног вида, односно значења 'колико дуго', поред примера са значењем 'за колико' са глаголом имерфективног вида. У српском језику данас прихватљива је само друга могућност. Што се тиче прилошких форми насталих од падежних конструкција овог семантичког поља, јавља се *vijek/vik*, такође нетипична форма за данашњи језик. Данас, једина могућност била би прилог *увек*, а у корпусу, осим беспредлошког облика, налазимо исти прилог, *увике*.

Разлике које се везују за поље темпоралне локализације уочавамо превасходно у субпољу симултаности. Беспредлошки генитив с обавезним детерминатором јавља се само у два примера, што је значајна разлика у односу на данашње језичко стање у коме је ова конструкција продуктивна. У испитиваном периоду још увек се среће беспредлошки акузатив с обавезним детерминатором, који је данас све ређи, а у корпусу се налазе примери који би данас звучали архаично, као што су *oni čas, jedan dan*. Конструкција која је најбројнија јесте акузатив блокиран предлогом *и* у сфери темпоралне интралокализације. За разлику од ње, која се појављује педесет пет пута, конструкција са предлогом *и* и локативом јавља се у свега осам примера, и то углавном када је временско значење у интерференцији са ситуативним. До ове несразмере долази јер се уместо *и + loc* користи *и + acc*, што је последица романског утицаја, односно неразликовања падежа места и циља. Некарактеристичне прилошке форме за стандардни језик су *ovčas, ončas, zautra, večer*, као и структура *s jutra i večer*, која нам може указати на тренутак када је већ једна форма као што је слободни временски акузатив потпуно нестала, али ипак остала видљива у устаљеном изразу.

Осим што је у раду уочено које су предлошко-падежне конструкције и за какве семантичке категорије биле актуелне, приказано је и на који начин настају деноминативни прилози, као и устаљени изрази, који могу представити одјек некадашњег језичког стања. Такође се уочава распоред субпоља временског система, који је у великој мери узор нашао у организацији спацијалности.

4. Прилози

У табели је приказана фреквенција појављивања појединих падежних конструкција. Поприложене падежне конструкције овом приликом нису узете у обзир.

Темпорална идентификација Темпорална квантификација	Темпорална квантификација у ужем смислу	Ингресивност	od + gen: 2
		Терминативност	do + gen: 13
		Лонгитудиналност	quant + acc(/gen): 5
			za + quant + acc(/gen): 5
			do + quant + acc(/gen): 2
	Брзина	u + quant + acc(/gen): 3	
		za + quant + acc(/gen): 1	
	Фреквентивност	u + acc: 6	
		(na) + svaki + acc: 4	
	Симултаност	na + acc: 2	
		det + gen: 2	
		za + gen: 2	
		det + acc: 7	
		u + acc: 55	
		na + acc: 10	
		u + loc: 9	
		po + loc: 1	
		o + loc: 2	
	pri + loc: 1		
	Антериорност	prije/pride + gen: 6	
pod + acc: 1			
Постериорност	po + loc: 4		
	nakon + gen: 1		
	iza + gen: 1		
	za + instr: 9		

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2005). *Синтакса савременог српског језика. Простра реченица*. Београд: САНУ.
- Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. 1: 47–70.
- Антонић, Ивана (2007). Темпорални генитив непосредне временске локализације у стандардном језику. *Књижевност и језик*. LIV/1–2: 29–40.
- Арсенијевић, Нада (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник за филологију и лингвистику*. XLVI/1: 107–263.
- Ивић, Милка (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*. XXI/1–4: 165–214.

- Ивић, Милка (1957–1958). Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужно-словенски филолоџ*. XXII/1–4: 141–161.
- Ивић, Милка (1959). Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. IV: 151–161.
- Ивић, Милка (1995). *Лингвистички огледи*. Београд: Слагограф.
- Кашић, Јован (1981). Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику. *Научни састај слависта у Вукове дане*. VII: 159–165.
- Павловић, Слободан (2006). *Дейтерминативни падежи у старосрпској њословнојравној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Слободан (2008). Просторне метафоре у старосрпском временском падежном систему. *Зборник Мајице српске за славистику*. 74: 131–146.
- Павловић, Слободан (2011). Реконцуптализација словенске просторне падежне парадигме. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. LIV/1: 45–62.
- Пантић, Мирослав (2004). *Присвојена академијска беседа Милана Решећара о најсеријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршећак. Живоћ и дело академика Павла Ивића*. Суботица: Градска библиотека – Нови Сад: Матица српска; Филозофски факултет – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.
- Пипер, Предраг (1997). *Језик и њосрпсјор*. Београд: Библиотека XX век.
- Пипер, Предраг (2005). *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд: САНУ.

*

- Antonić, Ivana (2001). *Vremenska rečenica*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Čale, Frano (1987). O životu i djelu Marina Držića. U: *Djela*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Držić, Marin (1987). *Djela*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Držić, Marin (1976). *Dundo Maroje*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Rešetar, Milan (1933). Jezik Marina Držića. *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*. 248: 99–240.

Marina Šafer

TEMPORAL ADVERBIALS IN MARIN DRŽIĆ'S PLAYS

Summary

The purpose of this paper is to analyze case constructions with temporal meanings in their adverbial functions in Marin Držić's plays. The analysis is presented in two chapters: *Temporal Quantification* and *Temporal Localization*; both chapters include a further division into subcategories. Within one semantic type, the examples are divided according to

the formal-syntactic parameter. The focus is on the semantic analysis of prepositional-case constructions with temporal meanings. However, the paper also includes an overview of temporal adverbials that have developed from the aforementioned constructions. The way the temporal case system functions is observed through the theory of semantic localizations.

К е у w o r d s : Marin Držić, plays, temporality, adverbials, prepositional-case constructions, localization theory.

Марина Шафер, студент докторских студија језика
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија
Имејл: *safer.marina@gmail.com*